

Maciej Andrzejewski

POWSTANIE KONTRADYKCJI W PROCESIE O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA*

Procesy małżeńskie, w tym sprawy *de nullitate matrimonii* należą do procesów specjalnych, co oznacza, że poza normami własnymi w kwestiach nieuregulowanych należy do nich stosować kanony o postępowaniu sądowym w ogólności i o zwykłym procesie spornym, jeżeli nie sprzeciwia się temu natura rzeczy, zachowując jednocześnie przepisy specjalne do spraw o stanie osób i odnoszących się do dobra publicznego (kan. 1691 § 3 MIDI¹). Słownikowa definicja postępowania spornego rozumianego jako postępowania sądowego, „w którym strony występują wobec siebie ze skonkretyzowanymi sprzecznymi żądaniami”² jednoznacznie wskazuje, iż do warunków *sine qua non* prowadzenia procesu o nieważność małżeństwa należy zaliczyć nie tylko istnienie stron procesowych, ale także odmiennosc twierdzeń zgłaszanych przez każdą z nich – kontradycję³.

Samo jednak zorganizowanie procesu poprzez określenie jego stron oraz interesów, jakie w nim reprezentują jest niewystarczające dla opisanie modelu procesu kanonicznego w sprawach o nieważność małżeństwa, który

Dr MACIEJ ANDRZEJEWSKI, asystent w Katedrze Norm Ogólnych i Teorii Prawa, Wydział Prawa Kanonicznego, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie; ul. Kanonicza 9/408, 31-002 Kraków, Polska; e-mail: maciej.andrzejewski@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>

* Niniejszy artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr UMO-2017/25/N/HS5/02554, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ Franciscus PP., Litterae apostolicae motu proprio datae *Mitis Iudex Dominus Iesus* quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur (15.08.2015), AAS 107 (2015), s. 958-70; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015 [dalej cyt.: MIDI].

² *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/sporny.html> [dostęp: 28.04.2020].

³ W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż przedłożenie sędziemu kościelnemu problemu ewentualnej nieważności małżeństwa oznacza formalne zawiązanie kontradycji [Greszta 2003b, 244].

w doktrynie nazwany jest *iudicium cum principiis*⁴. Obok elementów strukturalnych i proceduralnych model tworzą bowiem ogólne dyrektywy postępowania sądowego zwane zasadami procesu. Z kolei z triady zasad odnoszących się do stron, istotne znaczenie dla omawianej problematyki kontradycji mają zasady dwustronności oraz kontradykcyjności, którym zostaną poświęcone poniższe rozważania. Przedmiotu zaś analizy nie będzie stanowić zasada równości stron, mająca istotne znaczenie dopiero po ukształtowaniu się kontradycji, gdy istnieją dwie strony procesu zgłaszające sprzeczne twierdzenia dotyczące jego przedmiotu.

1. Istota zasady dwustronności

Ukształtowanie postępowania sądowego *in abstracto* związane może być z istnieniem w nim dwóch podmiotów, które występują w odpowiedniej relacji między sobą oraz względem podmiotu powołanego do wydania rozstrzygnięcia w sprawie. Może być również oparte na kumulacji ról procesowych, a tym samym skupieniu różnych funkcji procesowych w jednym podmiocie. W teorii prawa wskazuje się, iż ukształtowanie postępowania sądowego możliwe jest w oparciu o jego dwustronność, albo na zasadzie uczestnictwa podmiotów zainteresowanych, przy czym niekoniecznie muszą zostać one podniesione do rangi zasad procesowych [Rylski 2017, 22-23]. Możliwe jest również takie ukształtowanie postępowania, które będzie procesem jednopodmiotowym, gdzie nie będzie miejsca na strony postępowania, a proces podporządkowany zostanie tylko jednemu podmiotowi prowadzącemu postępowanie [Grzegorzcyk i Tylman 2014, 111].

Przez zasadę dwustronności należy rozumieć oparcie procesu na istnieniu tylko dwóch stron procesowych powoda i pozwanego, niezależnie od tego, ilu ostatecznie współuczestników występuje po każdej ze stron [Jodłowski, Resich, Lapiere, i in. 2009, 187]. O szczególnej relacji między stronami procesu, a dokładnie przeciwstawności reprezentowanych interesów procesowych świadczy także sama definicja strony, przez którą określa się *przeciw-nika w sporze sądowym*⁵. Odmiennie ta relacja kształtuje się przy zasadzie uczestnictwa, w ramach której postępowanie jest tak ukształtowane, aby po-

⁴ Zob. Greszata 2008.

⁵ *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/strona;2524638.html> [dostęp: 28.04.2020].

zycja osób zainteresowanych rozstrzygnięciem sprawy była samodzielna i niezależna od innych. Co szczególnie wydaje się istotne, przy opisanu tej zasady nie jest konieczne występowanie pomiędzy uczestnikami przeciwnych stanowisk, zwłaszcza przy założeniu, że w postępowaniu może brać udział tylko jeden uczestnik [tamże, 188]. Z kolei zasada śledcza oznacza prowadzenie procesu, w którym podmiot zainteresowany rozstrzygnięciem sprawy nie ma uprawnień do prowadzenia „walki” procesowej o własny interes. Istniejący tu brak stanowiska przeciwnika procesowego wyłącza stosunki o charakterze antagonistycznym [Cieślak 2011, 206-207].

Przenosząc powyższe założenia na grunt procesu o nieważność małżeństwa wymaga podkreślenia, iż wprawdzie jest to proces specjalny, ale końcowe rozstrzygnięcie zapada tu na drodze sądowej poprzez wydanie wyroku. Co istotne, również papież Franciszek wprowadzając reformę procesową w 2015 r. potwierdził, iż proces o nieważność małżeństwa powinien toczyć się na drodze sądowej, a nie administracyjnej w celu ochrony prawdy świętego węzła, co w najlepszy sposób zabezpiecza proces sądowy (Preambuła MIDI).

Pamiętać również należy, iż to zgoda stron stwarza małżeństwo (kan. 1057 § 1⁶), będąca aktem woli, przez który małżonkowie, a więc kobieta i mężczyzna, w nieodwołalnym przymierzu wzajemnie się sobie oddają i przyjmują (kan. 1057 § 2). W doktrynie prawa kanonicznego zauważa się, iż ze względu na szczególny przedmiot procesu o nieważność małżeństwa nie stanowi on jednak dowolnego sporu zależnego od jego stron. Ze względu na sakrament, a więc dobro duchowe Kościoła, określając pozycję strony uwzględnić należy charakter i naturę tego procesu [Dzięga 1994, 93]. Małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia zostało między ochrzczonejmi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu (kan. 1055), dlatego też proces o nieważność małżeństwa jest procesem o dobro publiczne.

Proces o nieważność małżeństwa, tak jak każdy proces sądowy, zakłada obecność dwóch stron, powoda i pozwanego [Llobel 2015, 177]. W kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa dwustronność została podnie-

⁶ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

siona do rangi zasady procesowej, zaliczonej do zasad organizujących *iudicium*, mającej istotne znaczenie dla stron, a odnoszącej się do rozpoznawania sporu w jego ramach [Greszata-Telusiewicz 2014, 6]. Jak wskazuje się zasadnie w doktrynie, istnienie *iudicium* uzależnione jest od istnienia zasady dwustronności w procesach o nieważność małżeństw, zakładającej mówienie na ten sam temat dwóch podmiotów, które powinno być uzasadnione [Greszata 2008, 279]. Konsekwencją występowania zasady dwustronności jest zatem brak możliwości prowadzenia procesu przez ten sam podmiot po dwóch przeciwstawnych stronach. Oznacza to jednocześnie, że w procesie tym nie może być zarówno więcej, jak i mniej stron, a występujące w postępowaniu sądowym podmioty zgrupowane są po dwóch różnych stronach [Rylski 2017].

Przez stronę powodową należy rozumieć osobę, która prosi sędziego o przeprowadzenie postępowania sądowego, zaś stroną pozwaną jest osoba wezwana na prośbę powoda przez sędziego do stawienia się i udziału w sprawie [Dzięga 1994, 93]. Należy tu mieć na uwadze, iż zgodnie z zasadą *nemo iudex sine actore*, sędzia nie może *ex officio* przeprowadzić postępowania sądowego, albowiem dopiero przedstawienie roszczenia zgodnie z przepisami kanonów przez tego, kto jest zainteresowany lub przez rzecznika sprawiedliwości uprawnia sędziego do rozpoznania sprawy (kan. 1501). Rozpoznanie sprawy przez sędziego bez skargi wniesionej przez jedną ze stron czy brak wszczęcia procesu przeciwko stronie pozwanej skutkowałoby nieważnością nieusuwalną wyroku (kan. 1520, 4°). Wskazane kanony niewątpliwie świadczą o wadze, jaką prawodawca przykłada do występowania dwóch stron w postępowaniu sądowym. Jeżeli weźmie się również pod uwagę dyspozycję, zgodnie z którą uprawnienie do występowania przez sądem przysługuje zarówno ochrzczonym, jak i nieochrzczonym, a obowiązkiem strony pozwanej jest udzielenie odpowiedzi zgodnie z przepisami prawa (kan. 1476) nie można mieć wątpliwości co do rangi zasady dwustronności obowiązującej w kanonicznym procesie sądowym.

Zasada dwustronności została potwierdzona również w wielu przepisach kodeksowych i tylko przykładowo można tu wskazać kan. 1504, 2°-4°, 1505 § 2, 2°, 1524 § 1. Wydaje się jednak, że zasada ta została wyrażona najpełniej w normie kan. 1476 [Greszata 2008, 279], wskazującej podmioty, które mogą być stronami w procesach przed trybunałami kościelnymi. W tym miejscu jednak KPK/83 więcej uwagi poświęca podmiotom, które mogą występować

w procesie w określonych rolach, niż samej definicji stron w sprawie [Krukowski 2007, 97-98].

Na gruncie procesu o nieważność małżeństwa dwustronność zostaje uszczegółowiona. Wydaje się oczywiste, iż ze względu na naturę procesu małżeńskiego nie wszystkie podmioty wskazane w kan. 1476 mogą brać udział w procesach o nieważność małżeństwa, szczególnie w charakterze strony powodowej i pozwanej. Tu zaś dodać należy, iż samo określenie stron procesu o nieważność małżeństwa jest jedną z nader spornych kwestii w doktrynie prawa kanonicznego i wykracza poza ramy niniejszego opracowania, choćby ze względu na ilość proponowanych koncepcji⁷. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmuje się, iż wobec sędziego kościelnego, do którego z mocy prawa własnego należą sprawy małżeńskie ochrzczonych (kan. 1671 § 1 MIDI) stają dwie strony, strona powodowa i pozwana. Podział na stronę powodową i pozwaną jest podstawowym kryterium dla wszystkich autorów, albowiem każdy proces wymaga ich udziału. Zostaje tu w pierwszej kolejności ukazana relacja do przedmiotu procesu, natomiast relacje tych stron względem sędziego oraz siebie samych, a także zakres ich praw i obowiązków ma znaczenie wtórne względem kryterium podstawowego, jakim jest wskazane rozróżnienie stron [Greszata 2003a, 105].

W zależności od sytuacji prawnej w procesie o nieważność małżeństwa różne podmioty prawa uprawnione są do jego zainicjowania, a tym samym uzyskania statusu strony procesowej. Nie ma też wątpliwości, iż na status strony fundamentalny wpływ ma legitymacja czynna, uprawniająca do wniesienia sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Prawodawca w kan. 1674 § 1 MIDI wskazał jednoznacznie podmioty, które uprawnione są do zaskarżenia małżeństwa, podkreślając jednocześnie, iż mają one procesowy status strony powodowej [Stawniak 2007, 179-80]. Uprawnionymi do zaskarżenia małżeństwa są przede wszystkim małżonkowie. Oznacza to, iż skarga powodowa może być wniesiona przez każdego z nich, w niektórych przy-

⁷ Warto za P. Majerem wskazać na prezentowane koncepcje dotyczące strony pozwanej w światowej kanonistyce takich autorów jak: C. Danisi; Z. Grocholewski; C. Halbig i B. Ries; I. Zunazzi. Przy czym autor uważa, iż stroną pozwaną jest ten małżonek, który ma zostać wezwany zgodnie z kan. 1507 § 1 [Majer 2002, 167]. Natomiast zapatrywania na problematykę strony pozwanej w polskiej kanonistyce zaprezentowała M. Greszata, przytaczając propozycje takich autorów jak: F. Bączkowicz, M. Fąka, T. Pawluk, A. Dzięga [Greszata 2003a, 101-105].

padkach musi być skierowana wspólnie przez małżonków, a w szczególnej sytuacji uprawnionym staje się również promotor sprawiedliwości. Wobec powyższego zauważyć trzeba, iż w zależności od tego, czy skarga wnoszona jest przez małżonków wspólnie czy skierowana jest do sądu kościelnego tylko przez jednego z nich albo przez samego promotora sprawiedliwości, status strony będzie odmienny. Z tego punktu widzenia można wyróżnić następujące sposoby ukształtowania się dwustronnej relacji procesowej.

Co do zasady uprawnionymi do zaskarżenia małżeństwa są małżonkowie, którzy stwierdzają, iż zaistniała poważna wątpliwość co do ważności ich małżeństwa i wobec tej wątpliwości kierują sprawę na drogę sądową, wnosząc o jej rozstrzygnięcie przez sędziego kościelnego [Greszata 2003b, 243]. Klasyycznym przykładem ukonstytuowania się stron w procesach o nieważność małżeństw jest wniesienie skargi przez jednego z małżonków. Wówczas małżonek, który zainicjował postępowanie staje się stroną powodową, natomiast za stronę pozwaną uznaje się drugiego małżonka. W ten sposób dochodzi do zrealizowania się w procesie sądowym zasady dwustronności.

Drugą możliwością jest zwrócenie się do sędziego kościelnego o stwierdzenie nieważności przez obydwoje małżonków (art. 102 DC⁸). Wydaje się więc, iż w tym przypadku obydwoje małżonkowie posiadają status strony powodowej poprzez fakt wniesienia wspólnej skargi. Tu zaś stroną pozwaną zostaje obrońca węzła małżeńskiego [Erlebach 2007, 337]. Podobna sytuacja występuje również w procesie *coram Episcopo*, albowiem warunkiem rozpoczęcia procesu skróconego przed biskupem jest zgłoszenie żądania nieważności małżeństwa przez obydwoje małżonków lub przez jednego z nich za zgodą drugiego (kan. 1683, 1° MIDI). Stroną powodową procesu skróconego przed biskupem są obydwoje małżonkowie, którzy zgodnie wnoszą o przeprowadzenie procesu, a stroną pozwaną określa się obrońcę węzła małżeńskiego [Majer 2015, 166].

Uprawnionym do zaskarżenia małżeństwa jest także rzecznik sprawiedliwości, we wszystkich sytuacjach, gdzie nieważność małżeństwa została

⁸ Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii* (25.01.2005), „Communicationes” 37 (2005), s. 11-92; tekst polski w: *Komentarz do Instrukcji Procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2007 [dalej cyt.: DC].

już rozgłoszona, a małżeństwo nie może zostać uważnione, albo nie jest to wskazane (kan. 1674, 2° MIDI). Jeżeli małżeństwo zostało zaskarżone przez rzecznika sprawiedliwości, posiada on identyczne uprawnienia, jakie przysługują stronie powodowej, chyba że co innego wynika z natury rzeczy lub z przepisu prawa (art. 58 DC). W procesie takim rzecznik sprawiedliwości pełni funkcję strony powodowej, podczas gdy stroną pozwaną zostają obydwój małżonkowie [Erlebach 2007, 337].

Zasada dwustronności immanentnie związana jest z zasadą kontradiktoryjności. Dopiero istnienie dwóch stron procesowych, które wobec sędziego kościelnego dowodzą swoich racji prowadzić może do „walki” procesowej, na której oparta jest zasada sporności [Greszata 2008, 275]. Innymi słowy, od określenia stanowisk stron procesowych zależy, w jaki sposób ukształtuje się zasada kontradiktoryjności w konkretnym procesie o nieważność małżeństwa.

2. Istota zasady kontradiktoryjności

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż zasada kontradiktoryjności związana jest z „protagonizmem stron”, a więc ich wiodącą rolą w procesie [Ariano 2017, 168]. Można zatem stwierdzić, że obecność stron prowadzi do ukształtowania się *iudicium*, gdzie przed sędzią stają wobec siebie dwie strony, a przeciwne tezy przez nie stawiane kształtują proces na podstawie zasady sporności. Twierdzenie strony powodowej można nazwać *dictio*, natomiast przekonanie drugiej strony jako odmienne do tez stawianych przez powoda określić mianem *contra dictio*. W efekcie stawiania przeciwnych tez dochodzi do uformowania procesu opartego o zasadę kontradiktoryjności [Greszata 2003b, 241]. Należy również zwrócić uwagę, iż prawo naturalne, na którym opiera się prawo do obrony wymaga, aby strony miały możliwość obrony, ponieważ nie można wydać wyroku bez kontradiktoryjnego postępowania [Pompedda 1995, 91]. Wskazuje się bowiem na ścisły związek zasady prawa do obrony z zasadą kontradiktoryjności, podkreślając przy tym, iż prawo do obrony polega na *ius ad contradictorium* oraz *ius ad auditionem iudiciale* [Acebal Luján 1993, 31]. Aby doszło zatem do ukształtowania się procesu, w którym realizowana jest zasada kontradiktoryjności konieczne jest nie tylko istnienie dwóch stron, ale także wymaga się, aby tezy stawiane przez stronę powodową i pozwaną były przeciwstawne.

Przez kontradiktoryjność kanonicznego procesu sądowego rozumie się w literaturze przedmiotu „dyrektywę polegającą na tym, iż strony mają prawo do walki o korzystne dla siebie rozstrzygnięcie procesu” [Pikus 2009, 296]. Przytoczona definicja zakłada zatem, iż strony w procesie o nieważność małżeństwa mają prawo korzystania z przysługujących im uprawnień procesowych, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa kanonicznego i ma to być prawo do „walki” o korzystne rozstrzygnięcie dla strony. Słusznie zauważa tu Dzięga, że w procesach o nieważność małżeństwa kwestia wygrania procesu nie zajmuje pierwszoplanowej pozycji. Chodzi tu bowiem o to, aby słowa i czyny strony były zgodne z prawdą, gdyż każde działanie chrześcijanina musi być przeświecone wiarą [Dzięga 2007, 177]. Wydaje się zatem, iż „walka” stron ma przyjąć postać *razionalità dialogica*, ponieważ jest ona zgodna z równą godnością ludzi, którzy angażują się w proces oraz gwarantuje pełną i symetryczną dynamikę w realizacji zasady kontradiktoryjności [Arroba Conde 2016, 97]. Konieczność poszukiwania przez wszystkich uczestników prawdy o małżeństwie w procesach *de nullitate matrimonii* wynika z zasady *salus animarum suprema lex*, natomiast zasada kontradiktoryjności w najlepszy sposób zapewnia jej odkrycie [Andrzejewski 2019, 116].

Zasadnie w literaturze przedmiotu wskazuje się na dwa aspekty zasady kontradiktoryjności w procesach o nieważność małżeństwa. Pierwszy aspekt związany jest z istnieniem domniemania ważności małżeństwa, zgodnie z którym małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w razie wątpliwości należy uważać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego (kan. 1060). Sporność wynika z postawienia tezy przeciwnej do tego, co Kościół twierdzi o konkretnym małżeństwie. Drugim aspektem analizowanej zasady jest przeciwstawność tez zgłaszanych i bronionych przez współmałżonków na temat ważności lub nieważności ich małżeństwa [Greszata 2003b, 245; Greszata-Telusiewicz 2014b, 13].

Odnosząc się w tym miejscu do trzech podmiotów uprawnionych do zainicjowania procesu o nieważność małżeństwa, w pierwszej kolejności należy omówić sytuację, w której małżeństwo zostało zaskarżone przez jednego z małżonków, zgłaszającego tezę o nieważności małżeństwa w skardze powodowej. Zasada kontradiktoryjności w pewien sposób związana jest z treścią wniesionej skargi i motywami, które uzasadniają wydanie wyroku w sprawie wniesionej przez powoda [Leone 2018, 46]. Istotnym aktem po

złożeniu skargi przez powoda, który jednocześnie gwarantuje kontrydiktoryjność postępowania, jest *citatio* [Dotti 2005, 77]. O doniosłości tego aktu świadczy fakt, iż cytacja prowadzi dopiero do ukonstytuowania się dwóch stron procesu, strony powodowej i pozwanej. W efekcie tego rozpoczyna się *iudicium*, strony zaś nabywają prawa i zaciągają obowiązki względem siebie, przedmiotu sporu i sędziego [Greszata-Telusiewicz 2013, 10].

Procesowe *contradictorium* w odniesieniu do wskazanego sposobu zażalenia małżeństwa zaistnieć może poprzez sformułowanie przez stronę pozwaną tezy przeciwnej. Teza ta może zostać sformułowana w dwojaki sposób. Po pierwsze, strona pozwana uprawniona jest do postawienia tezy o ważności małżeństwa, która zasadniczo zwalnia ją z aktywności procesowej. Zgodnie z ogólną zasadą, ciężar dowodu spoczywa na stronie, która coś twierdzi (kan. 1526 § 1), a w sprawach o nieważność małżeństwa istnieje norma nakazująca domniemywać ważność małżeństwa (kan. 1060). W związku z powyższym strona pozwana nie musi wykazywać się zbytnią aktywnością procesową, bowiem to na stronie powodowej spoczywa obowiązek udowodnienia tezy przeciwnej. Po drugie, strona pozwana może wskazywać na nieważność małżeństwa, ale z innego tytułu niż strona powodowa, co także doprowadzi do ukonstytuowania kontrydiktoryjnego sporu. W takiej sytuacji strona pozwana będzie musiała wykazać się aktywnością dowodową w celu udowodnienia stawianej przez siebie tezy. Po trzecie, strona pozwana może oświadczyć, iż zgadza się z tezą stawianą przez stronę powodową nie tylko co do nieważności ich małżeństwa, ale również jego tytułu. Zgodnie z prawem przyznanie sądowe oraz oświadczenia stron, gdy chodzi o sprawy dobra publicznego, nie mają skuteczności pełnego dowodu, chyba że dochodzą inne elementy, które je ostatecznie wzmacniają (kan. 1536 § 2). Wtedy zaś strona pozwana powinna także przytaczać dowody w celu przełamania domniemania ważności małżeństwa, niejako współdziałając ze stroną powodową. Z powyższego wynika, iż poza przypadkiem postawienia przez stronę pozwaną tezy o ważności małżeństwa i w zależności od konfiguracji, zarówno strona powoda jak i pozwana zasadniczo stawiają tezę przeciwną do domniemania ważności małżeństwa, w takiej sytuacji prowadząc do współuczestnictwa czynnego małżonków.

Po czwarte wreszcie, możliwe jest uznanie strony pozwanej za nieobecną w procesie i jego prowadzenie aż do wydania ostatecznego wyroku w sytuacji, gdy nie stawi się na wezwanie bez wystarczającego usprawiedliwienia

albo nie odpowie zgodnie z nakazem sędziego lub przewodniczącego pisemnie lub poprzez osobiste stawiennictwo wobec sędziego w celu związania sporu (kan. 1592 § 1). Wtedy nie dochodzi do ukształtowania się kontradycji między stroną pozwaną a powodową, albowiem ta druga nie zgłasza przeciwnej tezy względem powoda. Z tego względu nie można tu również mówić o ukształtowaniu się sporu między małżonkami. W takiej sytuacji sprzeczność zachodzi między twierdzeniem strony powodowej o nieważności małżeństwa a twierdzeniem Kościoła wynikającym z domniemania jego ważności, które reprezentuje w procesie obrońca węzła małżeńskiego. Jednakże w przypadku, gdy strona pozwana stawia się później w sądzie albo wyśle odpowiedź przed rozstrzygnięciem sprawy, uprawniona jest do przedstawienia swoich wniosków i dowodów, z pominięciem prekluzji dowodowej w sytuacji określonej dyspozycją kan. 1600 (kan. 1593 § 1).

Kolejny sposób zaskarżenia małżeństwa aktualizuje się w procesie *coram Episcopo*, w którym do biskupa diecezjalnego należy orzekanie w sprawach o nieważność małżeństwa, ilekroć żądanie zostało zgłoszone przez obydwoje małżonków lub przez jednego z nich za zgodą drugiego (kan. 1683, 1° MIDI]. W sytuacji, gdy została przedłożona skarga powodowa w celu rozpoczęcia procesu zwykłego, jednak wikariusz sądowy uważa, że może ona zostać rozpoznana w procesie skróconym, powinien on wraz z notyfikacją skargi stronie pozwanej, która jej nie podpisała, poprosić ją o poinformowanie sądu, czy zamierza przyłączyć się do przedstawionego żądania i uczestniczyć w procesie (*Zasady proceduralne*, art. 15⁹). W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż w skróconym procesie przed biskupem możliwe jest wskazanie tylko jednego i tego samego tytułu nieważności małżeństwa. W innym przypadku nie zostaną bowiem spełnione przesłanki aktualizujące prowadzenie tego procesu w postaci oczywistego charakteru nieważności oraz łatwego i szybkiego zebrania dowodów [Majer 2015, 166].

W odniesieniu do procesu skróconego przed biskupem należy zauważyć, iż z samej natury tego procesu poprzez wymóg zgłoszenia skargi przez obydwoje małżonków lub przez jednego z nich za zgodą drugiego, zakres zasady kontradykcyjności sprowadza się do prowadzenia sporu na linii małżonkowie – obrońca węzła małżeńskiego. Wymóg ten stanowi charakterystyczną

⁹ Zasady proceduralne w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa stanowiące integralną część MIDI [dalej cyt.: *Zasady proceduralne*].

cechę analizowanego procesu, ponieważ po stronie powodowej dochodzi do współuczestnictwa czynnego. Analogicznie będzie w sytuacji zwrócenia się do sędziego kościelnego o stwierdzenie nieważności przez oboje małżonków (art. 102 DC).

Trzecim sposobem zawiązania się kontradycji w procesach o nieważność małżeństwa jest możliwość zaskarżenia małżeństwa przez rzecznika sprawiedliwości. Wymienionemu podmiotowi przysługują uprawnienia strony powodowej związane tylko z czynnościami dyspozycji formalnej. Może on zatem zgłaszać wnioski dowodowe, zrzec się procesu lub wnieść apelację, jednakowoż nie może podejmować czynności dyspozycji materialnej, a tym samym zostać przesłuchany jako strona, co oznacza, że jego wypowiedzi będą traktowane nadal jako zeznania świadka [Szytmiler 2007, 112]. W sytuacji zaskarżenia małżeństwa przez rzecznika sprawiedliwości dochodzi do ukształtowania kontradiktoryjnego procesu o nieważność małżeństwa w odmiennej konfiguracji procesowej niż wtedy, gdy skargę powodową wnosili małżonkowie. Tutaj bowiem rzecznik sprawiedliwości jako strona powodowa zobowiązany jest do pozwania obojga małżonków, którzy występować będą w procesie w charakterze strony pozwanej na zasadzie współuczestnictwa. We wskazanym przypadku, w zależności od zachowania pozwanych małżonków, możliwe są następujące konfiguracje procesowe.

Pierwsza sytuacja ma miejsce, gdy małżonkowie zgadzają się z tezą stawianą przez rzecznika sprawiedliwości w ramach przyznania sądowego lub oświadczeń stron, co oznacza, że kontradiktoryjność procesu zostanie zapewniona poprzez udział w procesie obrońcy węzła małżeńskiego. W innym przypadku, każda ze stron może wskazać różny od rzecznika sprawiedliwości tytuł nieważności małżeństwa, co rodzi kontradycję pomiędzy rzecznikiem sprawiedliwości, każdym z małżonków oraz obrońcą węzła małżeńskiego. Co więcej, jedna ze stron może zgodzić się z tytułem zaproponowanym przez rzecznika sprawiedliwości i wtedy sporność twierdzeń zachodzi między rzecznikiem sprawiedliwości i jednym z małżonków a obrońcą węzła i drugim małżonkiem. Taka sama sytuacja występuje, gdy jeden z małżonków postawi tezę o ważności jego małżeństwa. Nie można pominąć sytuacji, gdy małżonkowie będą popierać stanowisko co do ważności ich małżeństwa i wtedy ich twierdzenia wraz z obrońcą węzła będą stanowić antytezę do skargi sformułowanej przez rzecznika sprawiedliwości. Wreszcie, jeśli małżonkowie zostaną uznani za nieobecnych w procesie, o kontradycji będzie

można mówić między rzecznikiem sprawiedliwości a obrońcą węzła małżeńskiego.

Niezależnie od zachowania się strony pozwanej, w procesie o nieważność małżeństwa bierze udział obrońca węzła małżeńskiego, który zobowiązany jest proponować i przedstawiać wszystko, co w sposób rozumny może być przytoczone przeciw nieważności lub rozwiązaniu małżeństwa (kan. 1432). Obrońca węzła małżeńskiego jest urzędowym reprezentantem Kościoła, mającym stać na straży trwałości i sakramentalności małżeństwa, uosabiającym zasadę *favor matrimonii* [Leszczyński 2006, 52]. W orzecznictwie rotalnym przed wejściem w życie KPK/83 wskazywano, że *ad essentiam iudicii suffi-ciunt actoris petitio et contradictio defensoris vinculi* [Villeggiante 1984, 9]. Obecnie uważa się, iż jest on gwarantem kontrydiktoryjności procesu o nieważność małżeństwa [Schöch 2018, 233].

Udział obrońcy węzła małżeńskiego zapewnia kontrydiktoryjność procesu w tych wszystkich przypadkach, gdy strona pozwana albo zgadza się z tytułem nieważności zaproponowanym przez stronę powodową i współdziała z nią w celu wykazania tezy o nieważności małżeństwa. Podobnie będzie również wtedy, gdy strona powodowa i pozwana dowodzą nieważności małżeństwa z różnych tytułów. Analogiczna sytuacja ma miejsce, gdy strona pozwana nie bierze udziału w procesie i uznawana jest za nieobecną. W przypadku postawienia zaś przez stronę pozwaną tezy o ważności małżeństwa, dochodzi do współuczestnictwa po stronie opowiadającej się *pro vinculo*. Niemniej przepisy prawa nakładają różne obowiązki na stronę powodową i obrońcę węzła. *Defensor* zobowiązany jest do przedkładania wszelkiego rodzaju dowodów, sprzeciwów i zarzutów, które zachowując prawdę przyczynią się do obrony węzła (art. 56 § 3 DC). Jego obowiązkiem jest działanie *pro vinculo*, dlatego też nigdy nie może działać na rzecz nieważności małżeństwa, a w przypadku, gdy nie ma nic do zaproponowania lub przedłożenia przeciwko nieważności małżeństwa, może zdać się na sprawiedliwy wyrok sądu (art. 56 § 3 DC).

Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy należy wyciągnąć następujące wnioski:

1) Zasada dwustronności oraz zasada kontrydiktoryjności wykazują ze sobą ścisły związek, ponieważ obie odnoszą się do istoty procesu, a związane

są z elementem strukturalnym *iudicium*, jakim są strony powodowa i pozwana procesu o nieważność małżeństwa. Istnienie dwóch stron o przeciwstawnych interesach procesowych prowadzi do ukształtowania się procesu opartego na zasadzie sporności twierdzeń popieranych przez strony wobec sędziego. Bez zasady dwustronności nie byłoby możliwe ukształtowanie się procesu o nieważność małżeństwa na zasadzie przeciwstawnych tez.

2) Zasada dwustronności jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym dla ukształtowania się kontradiktoryjnego sporu prowadzonego przez strony w procesie o nieważność małżeństwa, ponieważ elementem konstytutywnym dla zaistnienia zasady sporności jest postawienie tezy przeciwnej co do ważności małżeństwa. Ukształtowanie kontradiktoryjnej relacji procesowej między stronami uzależnione jest przede wszystkim od podmiotu, który zaskarżył ważność małżeństwa z jednej strony oraz od aktywności małżonków, którzy poprzez racjonalny dialog w ramach *iudicium* powinni dążyć do zweryfikowania postawionej na początku tezy co do ważności ich małżeństwa.

3) Kościół poprzez wprowadzenie instytucji obrońcy węzła małżeńskiego zapewnia kontradiktoryjność procesu o nieważność małżeństwa w tych wszystkich przypadkach, gdzie małżonkowie domagają się wydania wyroku *pro nullitate* albo strona pozwana nie bierze udziału w procesie. Obrońca węzła małżeńskiego poprzez działanie *pro vinculo* nie tylko wzmacnia realizację zasady kontradiktoryjności procesu o nieważność małżeństwa, ale także przyczynia się do odkrycia prawdy o małżeństwie, co harmonijnie prowadzi do ostatecznego celu prawa kanonicznego, jakim ma być *salus animarum*.

PIŚMIENNICTWO

- Acebal Luján, Juan. 1993. "Principios inspiradores del derecho procesal canónico." In *Cuestiones básicas de derecho procesal canónico. XII Jornadas de la Asociación Española de Canonistas, Madrid, 22-24 abril, 1992*, ed. Julio Manzanares, 13-42. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- Andrzejewski, Maciej. 2019. „Zasada kontradiktoryjności procesu o nieważność małżeństwa na tle zasady *salus animarum* oraz zasady prawdy.” *Kościół i Prawo* 8 (21), nr 2:105-18.
- Ariano, Chiara. 2017. "Il principio del contraddittorio. Lineamenti comparativi tra processo italiano e canonico." *Prudentia Iuris* 84:165-89.

- Arroba Conde, Manuel. 2016. *Giusto processo e peculiarità culturali del processo canonico*. Roma: Aracne Editrice.
- Cieślak, Marian. 2011. *Dzieła wybrane*. T. 2: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, red. Stanisław Waltoś. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dotti, Federica. 2005. *Diritti della difesa e contraddittorio: garanzia di un giusto processo? Spunti per una riflessione comparata del processo canonico e statale*. Roma: Gregorian University Press.
- Dzięga, Andrzej. 1994. *Strony sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*. Warszawa: „Oficyna Kalamus”.
- Dzięga, Andrzej. 2007. „Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym.” W *Kościelne Prawo Procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i Studia*, t. IV, red. Andrzej Dzięga, Marta Greszata, i Piotr Telusiewicz, 169-88. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Erlebach, Grzegorz. 2007. „Niektóre procesy specjalne.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. 5: *Księga VII. Procesy*, red. Józef Krukowski, 337-72. Poznań: Pallottinum.
- Greszata, Marta. 2003a. „Charakterystyka udziału stron w kanonicznym sądowym postępowaniu spornym.” *Roczniki Nauk Prawnych* 12, z. 2:102-25.
- Greszata, Marta. 2003b. „Problem kontrydiktoryjności w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa.” W *Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i Studia*, t. III, red. Andrzej Dzięga, i Mirosław Wróbel, 239-58. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz.
- Greszata, Marta. 2008. *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2013. „Wezwanie w procesie kanonicznym.” *Człowiek-Rodzina-Prawo* 2:10-16.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2014a. „Zasada dwustronności (Przewodnik po kanonicznych zasadach procesowych – część IV).” *Człowiek-Rodzina-Prawo* 23, nr 2:6-10.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2014b. „Zasada kontrydiktoryjności (Przewodnik po kanonicznych zasadach procesowych – część II).” *Człowiek-Rodzina-Prawo* 25, nr 4:13-17.
- Grzegorzcyk, Tomasz, i Janusz Tylman. 2014. *Polskie postępowanie karne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Jodłowski, Jerzy, Jerzy Lapiere, Teresa Misiuk-Jodłowska, i in. 2009. *Postępowanie cywilne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

- Krukowski, Józef. 2007. „Strony w sprawie.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. 5: *Księga VII. Procesy*, red. Józef Krukowski, 97-112. Poznań: Pallottinum.
- Leone, Domenica. 2018. *Il ruolo del giudice canonico tra principio dispositivo e giusto processo. Estratto da tesi di Dottorato*. Roma: Pontificia Universitas Lateranensis, Facoltà di Diritto Canonico.
- Leszczyński, Grzegorz. 2006. „Rola obrońcy węzła małżeńskiego w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa.” *Prawo Kanoniczne* 49, nr 3-4:51-61.
- Llobel, Joaquín. 2015. *I processi matrimoniali nella Chiesa*. Roma: ESC.
- Majer, Piotr. 2002. „Niestawiennictwo strony pozwanej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa.” *Ius Matrimoniale* 7 (13):167-90.
- Majer, Piotr. 2015. „Art. 5/Tytuł V. Proces małżeński skrócony przed biskupem.” W *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, red. Piotr Skonieczny, 163-217. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Pikus, Szymon. 2009. *Niezawisłość sędziego kościelnego*. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Pompedda, Mario. 1995. *Studi di diritto processuale canonico*. Milano: Giuffrè.
- Rylski, Piotr. 2017. *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Schöch, Nikolaus. 2018. „Il promotore di giustizia e il difensore del vincolo.” In *I soggetti del nuovo processo matrimoniale canonico*. 231-58. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Stawniak, Henryk. 2007. „Wprowadzenie sprawy.” W *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. Tomasz Rozkrut, 179-214. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Sztychmiller, Ryszard. 2007. „Trybunały.” W *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. Tomasz Rozkrut, 57-121. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Villeggiant, Sebastiano. 1984. *Il diritto di difesa delle parti nel processo matrimoniale canonico*. Roma: Tip. Bruno-Dogliani.

Powstanie kontradycji w procesie o nieważność małżeństwa

Streszczenie

Artykuł prezentuje podstawowe założenia dotyczące teoretycznych aspektów powstania kontradycji w procesie o nieważność małżeństwa poprzez zaskarżenie małżeństwa przez jednego z małżonków, oboje małżonków albo rzecznika sprawiedliwości. W tym kontekście rozważania dotyczą istoty zasady dwustronności oraz zasady kontradykcyjności, bowiem dopiero, gdy istnieją dwie strony procesu

o przeciwstawnych stwierdzeniach, możliwe jest powstanie kontradycji. Natomiast instytucja obrońcy węzła małżeńskiego zapewnia powstanie kontradycji procesu o nieważność małżeństwa w tych wszystkich przypadkach, gdy obydwaj małżonkowie domagają się wydania wyroku *pro nullitate* albo strona pozwana nie bierze udziału w procesie.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, zasada kontradykcyjności, nieważność małżeństwa

Emergence of Contradiction in a Matrimonial Nullity Trial

Summary

The article presents the underlying assumptions related to the theoretical aspects of emergence of contradiction in a matrimonial nullity trial as a result of the marriage being challenged by one of the spouses, both spouses, or a promoter of justice. In this context the discussion concerns the essence of the principle of bilateralism and the adversarial procedure, as contradiction can only emerge where there are two sides in a trial presenting contradictory positions. In all cases where both spouses request a *pro nullitate* decision, or where the respondent does not participate in the trial, the presence of contradiction in matrimonial nullity trial is ensured by the institution of the defender of the bond.

Key words: canon law, principle of adversarial trial, nullity of marriage

Information about Author: MACIEJ ANDRZEJEWSKI, Ph.D., assistant in the Department of General Norms and Legal Theory, Faculty of Canon Law, the Pontifical University of John Paul II in Kraków; ul. Kanonicza 9/408, 31-002 Kraków, Poland; e-mail: maciej.andrzejewski@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>